

„stanje“ koje niko od njih ne definiše, ali ga je svestan. Takođe, vreme u kome se dešava ova polemika se procenjuje na sledeći način: „dosta vremeozno vreme“ ili „prilično napeta politička atmosfera“ (Gligorijević).

Smatramo da je značajan zaključak Momčila Zečevića da je sinteza „odraz savremenog trenutka jugoslovenske istoriografije, odnosa u njoj, njenog tretmana i položaja. Rascepanost, usitnjenost i izolovanost istraživačkih programa i poduhvata, nedostatak organizovanije i šire saradnje, i među istorijskim institucijama i među pojedinačnim istoričarima, nisu svakako išli na ruku piscima „Istorije Jugoslavije“. S druge strane, gotovo totalno odsustvo naučne kritike u našoj istoriografiji“.

Konačno, zanimljiva je činjenica da istoričari iz Slovenije i Makedonije nisu bili uključeni u komentarisanje *Istorije Jugoslavije*, iako su sva četvorica koautora pisali o istoriji naroda u ove dve republike. Sami kritičari pisanja o Slovencima su nejedinstveni u oceni, pa su neki kritični prema Dedijerovom uključivanju „slovenačke komponente u razvitku jugoslovenskog pitanja“ (Zečević), ili potpuno suprotno, da Slovenci u čitavom tekstu „uživaju posebnu Dedijerovom simpatiju“ (Krizman). Sasvim sigurno da je jezička barijera isključila polemičare iz slovenačke ili makedonske istoriografije. Takođe, čine nam se opravdanim pitanje i sumnja: koliki je bio realan domet ove sinteze u Jugoslaviji van srpsko-hrvatskog govornog područja?

Milorad Ekmečić je, međutim, u svom drugom odgovoru izrazio svojevrsnu nadu da je „ubijeden da će se u Istoriji Jugoslavije još dugo raspravljati... ubijeden sam u tolerantnijoj formi nego što je bila ova prošla“. Kada vidimo šta se desilo dvadeset godina kasnije i kakvim se tada „argumentima“ raspravljalo, kao i da je u toj „raspravi“ oružjem u proleće 1992. Ekmečić jedva izvukao živu glavu i sklonio se u Beograd, možemo samo da se začudimo njegovom idealizmu i pored velike erudicije i iskustva sa kojima je možda mogao da bude oprezniji u svojim predviđanjima o zajedničkoj državi. S druge strane, zanimljiva je opaska Mirjane Gros kako „veći deo naše publike još nije zreo da izraze nekadašnje nacionalne netrpeljivosti primi jedino kao historiografski podatak i pobudu za razmišljanje“. Slažemo se u potpunosti sa ovom konstatacijom napisanom 1973, a koja stoji i pedeset godina kasnije.

Ova neobična knjiga je usmerena prema stručnoj javnosti: istraživačima istorije Jugo-

slavije i historiografije. U vremenu kada se manje čita – čak i od strane profesionalnih istoričara, pitanje je koliko će ova veoma zanimljiva zbirka polemičkih tekstova naći put do predanih čitalaca. Bez sumnje, čitaće je i tumačiti kolege koje se bave istorijom Jugoslavije, jugoslovenstva, a posebno srpsko-hrvatskim odnosima, kao i oni koji će tumačiti afirmaciju muslimanske nacije prema današnjem statusu i imenu Bošnjaka.

Konačno, moguće da je projugoslovenski stav Božidara Jakšića uticao da se objavlivanjem ove knjige na neki način da omaž nestaloj Jugoslaviji i jugoslovenskoj ideji, i da se makar u mentalnim okvirima i dalje zadrži ideja o jugoslovenskom prostoru kao celovitom. Zbog toga pozdravljamo napor priređivača i tri izdavačke kuće u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj da ovaj zaboravljeni istoriografski kamenčić bude ugrađen u dug i mučan diskurs o istoriji Jugoslavije i jugoslovenstva.

Bojan Dimitrijević

Игор Вукадиновић, АУТОНОМИЈА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У СРБИЈИ (1945–1969), Београд, Балканолошки институт САНУ, 2021, 784.

Dr Igor Vukadinović, naučni saradnik Balkanološkog instituta SANU, obogatio je srpsku istoriografiju naučnom monografijom *Autonomija Kosova i Metohije u Srbiji (1945–1969)*, zasnovanoj na doktorskoj disertaciji koju je odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2020. U pitanju je delo vredno pažnje, koje je nastalo kao rezultat istraživanja niza fondova u relevantnim arhivskim ustanovama u Beogradu – Arhivu Jugoslavije, Vojnom arhivu, Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova i Državnom arhivu Srbije, zatim Novom Sadu – Arhivu Vojvodine, ali i onima koje domaći istraživači retko posećuju poput – Arhiva Kosova u Prištini i Centralnog državnog arhiva Albanije u Tirani. Ovaj prvenac je doneo autoru prestižnu nagradu *Illarion Ruvarac* Matice srpske u Novom Sadu za najbolju knjigu iz istorije srpskog naroda ili iz opšte istorije objavljenu na srpskom jeziku u 2021.

Monografija započinje uvodnim razmatranjima *Srpsko-albanski odnosi 1878–1941*. U njima autor prati razvoj albanske nacionalne misli, osmanski uticaj, otvaranje srpskog pita-

nja nakon Berlinskog kongresa 1878, oslobođenje i prisajedinjenje Kraljevini Srbiji prostora Kosova i Metohije (KiM) u Prvom balkanskom ratu i stvaranje države Albanije 1912, dešavanja u Prvom svetskom ratu i integraciju albanskog stanovništva u Kraljevinu SHS – potonju Kraljevinu Jugoslaviju koje je bilo praćeno višegodišnjim oružanim sukobima, povezivanje albanskih ustanika sa Italijom, antijugoslovensko delovanje albanske emigracije, Kosovskog komiteta i VMRO, uticaj Sovjetskog Saveza posredstvom Kominterne i aktivnosti KPJ usmerene na razbijanje Jugoslavije i plasiranje teze o velikosrpskoj hegemoniji, teritorijalnu razdeljenost prostora KiM na oblasti i banovine i proces kolonizacije srpskog stanovništva koje je sprovodila jugoslovenska vlast kako bi ojačala svoje prisustvo. Sve je to potkrepljeno mnoštvom manje poznatih podataka, kao na primer da je udeo Albanaca na teritoriji koja je 1945. ušla u sastav Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti (AKMO) od 1921. do 1939. opao sa 65,8% na 54,4%, a udeo Srba povećan sa 21,2% na 33,1%.

Prvo poglavlje – *Prostor Kosova i Metohije u Drugom svetskom ratu (1941–1945)*, podeljeno je na četiri potpoglavlja u kojima autor objašnjava kompleksnost ratnih zločina i politike okupacionog režima nakon što je Kraljevina Jugoslavija osvojena od strane sila Osovine 1941, teritorijalnu podelu prostora KiM i obrazovanje fašističke Velike Albanije, proterivanje između 90.000 i 100.000 stanovnika i ubijanje između 8.000 i 11.000 stanovnika – mahom Srba čija je imovina uništena ili prisvojena od strane Albanaca, aktivnost Jugoslovenske vojske u otadžbini, delovanje Oblasnog komiteta KPJ za KiM i pomoć koju je pružio formiranju Komunističke partije Albanije, kapitulaciju Italije 1943. i nemačko upravljanje, obrazovanje pokreta *Bali kombetar*, Druge prizrenske lige i 21. SS brdske divizije *Skenderbeg*. Dalje, autor tumači britanski uticaj, održavanje Bujanske konferencije koja je trebalo da legalizuje kasnije pravo Albanaca na samoopredeljenje do otepljenja i ujedinjenja prostora KiM sa Albanijom, formiranje Glavnog štaba za KiM od strane Politbiroa KPJ koji je bio odvojen od Glavnog štaba Srbije, oslobođanje prostora KiM od strane NOP i bugarskih jedinica, proces integracije albanskih kvislinga u NOVJ kako bi se ubrzalo proterivanja nemačkih okupatora, albanska pobuna protiv nove jugoslovenske vlasti – sa osvrtom na Dreničku pobunu

1945. i uvođenje Vojne uprave na prostoru KiM. Dat je detaljan opis aktivnosti niza ličnosti koji su u posleratnom periodu zauzimale istaknute položaje u AKMO i socijalističkoj Jugoslavije i ukazivanje na slabu zainteresovanost Albanaca za zajednički život sa Srbima i za prihvatanje ideoloških vrednosti koje je promovisala KPJ.

Drugo poglavlje – *Uspostavljanje autonomije (1945–1948)*, podeljeno je na pet potpoglavlja u kojima autor elaborira proces i okolnosti formiranja autonomije AKMO. Tako saznajemo da su geografske odrednice *Kosovo* i *Metohija* prvi put zajedno upotrebljene sa ciljem označavanja jedne jugoslovenske političko-teritorijalne celine prilikom formiranja Oblasnog komiteta KPJ za KiM 1937, da je rukovodstvo KPJ znalo da je ovaj prostor većinski naseljen albanskim stanovništvom koje je uglavnom bilo antijugoslovenski orijentisano, da su navedene tendencije produbljene tokom Drugog svetskog rata kada je otvoreno pitanje da se KiM pripoji Albaniji, ali da je tokom boravka članova Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ na ostrvu Visu 1944. odbačena ideja promene granice, da je na čelo OZNE za KiM postavljen Spasoje Đaković i da su obrazovani tzv. šiptarski komiteti sa zadatkom da podstiču albanske mase da uđu u Narodni front i druge strukture nove jugoslovenske vlasti. Kolebanje oko definisanja statusa KiM autor uočava na sastanku Miladina Popovića i Fadilja Hodže održanom na poziv CK KPJ u Beogradu februara 1945. i ukazivanje na posledice atentata izvršenog na M. Popovića, moguće veze F. Hodže sa albanskom iredentom na KiM i u Albaniji i da je usvajanjem Rezolucije o priključenju KiM federalnoj Srbiji 10. jula 1945. ovaj prostor ušao u sastav Srbije kao njen integralni deo. Zakonom o ustanovljenju i ustrojstvu AKMO koji je 3. septembra 1945. usvojila Narodna skupština Srbije i koji je potvrđen Ustavom FNR Jugoslavije 1946, Ustavom NR Srbije 1947. i Statutom AKMO 1948, formalno-pravno je zaživela autonomija AKMO, mada su ostala otvorena pitanja zašto su Albanci u 14 od ukupno 15 srezova od kojih je obrazovana AKMO činili nacionalnu većinu i zašto je od šest jugoslovenskih republika jedino NR Srbija u svom sastavu imala AP Vojvodinu i AKMO. U nastavku, autor vrši poređenja autonomija Mađara u Rumuniji i Čehoslovačkoj, Južnog Tirola u Italiji i Turaka u Bugarskoj, opisuje specijalne političke, ekonomske i

kulturno-prosvetne veze Jugoslavije i Albanije do 1948. i osvetljava niz problema sa kojima se autonomija AKMO suočila u svojim prvim danima postojanja i koji su nastavili da je opterećuju u narednim decenijama. Ti problemi su: politička i kulturna zaostalost, zabrana povratka srpskih međuratnih kolonista koji su bili prote-rani od strane okupatora u Drugom svetskom ratu, vršenje pritisaka na manjinske zajednice Turaka, Goranaca i Roma od strane Albanaca, ideološko forsiranje zastupljenosti Albanaca u kadrovskom sistemu, proces kolektivne amnestije i zadržavanja albanskih kolonista naseljenih na KiM tokom Drugog svetskog rata, uspostavljanje pravosudnog i obrazovnog sistema koje je pratio nedostatak kvalifikovanih kadrova, a što je sve ilustrovano brojnim statističkim podacima i zaključkom da je odluke o opisanom donosio jugoslovenski lider Josip Broz Tito sa najužim partijskim saradnicima.

Treće poglavlje – *Epoha nacionalne ravnoteže (1948–1957)*, podeljeno je na pet potpoglavlja u kojima autor opisuje ustavnopravni položaj AKMO počevši od Statuta AKMO iz 1948, preko Ustavnog zakona FNR Jugoslavije iz 1953. koji je izjednačio organizaciju vlasti u autonomnim jedinicama sa organizacijom vlasti republika i ukinuo obavezu potvrđivanja statuta autonomnih jedinica od strane Narodne skupštine NR Srbije, do novog Statuta AKMO iz 1953. koji je proširio opseg oblasnih nadležnosti i nagovestio da će NRS imati sve manje ovlašćenja na teritoriji AKMO. U nastavku, autor objašnjava uticaj Albanije i velikih sila na AKMO u periodu sukoba Jugoslavije sa IB-om opisujući krah jugoslovenske politike prema NR Albaniji i njeno okretanje Sovjetskom Savezu, neprijateljsku politiku na relaciji Beograd–Tirana koja je podgrevala pojave iredentizma u AKMO, probleme jugoslovenske i albanske emigracije, diverzantske aktivnosti i špijunažu duž jugoslovensko-albanske granice, pokušaje normalizacije odnosa nakon smrti sovjetskog lidera Josifa Visarionoviča Džugašvili Staljina 1953. i povezivanje albanske ekstremne emigracije sa SAD i Velikom Britanijom. Oslikane su kadrovska i ekonomska politike KPJ u AKMO i to: čistka kadrova povezanih sa Informbiroom, proces povećanja partijskog članstva, pokušaj poboljšanja položaja turske nacionalne manjine, ulaganje u privredni razvoj AKMO, verska politika i religijski život i razvoj prosvete, kulture i zdravstva u AKMO gde je 1948. čak 62,5% stanov-

ništva bilo nepismeno. Posebno su dragocena istraživanja autora u kojima donosi nova saznanja u vezi sa do sada slabo rasvetljenim dešavanjima iz perioda sredine 1950-ih godina kao što su: iseljavanje turskog i albanskog stanovništva iz AKMO u Tursku, akcija prikupljanja oružja u AKMO i tzv. prizrensko-đakovička istraga koja je najviše kroz Prizrenski proces 1956. otkrila veze visokopozicioniranih jugoslovenskih partijskih i državnih kadrova albanske nacionalnosti, u prvom redu Mehmeta Hodže i Fadilja Hodže, sa licima optuženim i osuđenim za špijunažu i učešće u neprijateljskoj delatnosti protiv FNRJ u korist NRA, a što je bilo zataškano od strane najviših funkcionera Jugoslavije i Srbije na čelu sa Aleksandrom Rankovićem.

Četvrto poglavlje – *Uključivanje partijskog vrha u pitanje položaja autonomije (1957–1964)*, podeljeno je na pet potpoglavlja u kojima autor prikazuje: otvaranje manjinskog pitanja u Jugoslaviji i to kroz formiranje Komisije za nacionalne manjine 1957. od strane Izvršnog komiteta CK SKJ koja je u narednim godinama najviše pažnje posvetila proučavanju albanske nacionalne manje kao najbrojnije i sugerisala da bi trebalo ojačati njen položaj; početak većih finansijskih izdvajanja iz budžeta Jugoslavije i Srbije za ekonomski razvoj AKMO; održavanje sednice Izvršnog komiteta CK SKJ 1959. koja je bila posvećena širem uključivanju nacionalnih manjina u jugoslovensko društvo i na osnovu čijih zaključaka se dalje pristupilo većim ekonomskim, prosvetnim i kulturnim ulaganjima u razvoj AKMO, a što je u narednom periodu dovelo do zahteva Albanaca da budu zastupljeniji u strukturi zaposlenih u Oblasti. Paralelo sa navedenim, autor elaborira proces ukidanja srezova u AKMO, pripajanje 20 katastarskih opština novoformiranoj opštini Leposavić na severu Oblasti 1959/60. čime je AKMO teritorijalno uvećana na račun centralne Srbije i usvajanje Ustava SFR Jugoslavije iz 1963. kojim je AKMO prerasla u Autonomnu pokrajinu Kosovo i Metohiju (APKM) i nije mogla biti ukinuta bez saglasnosti SFR Jugoslavije, a što je potvrđeno Ustavom SR Srbije kojim je APKM stekla punu sudsku samostalnost, kao i usvajanjem Statuta APKM. U nastavku su opisani ekonomski preobražaj AKMO/APKM i razvoj visokog školstva koji su podstakli formiranje albanske intelektualne elite, ali i delatnost nacionalističkih organizacija i početak masovnog iseljavanja Srba pod pritiscima Albanaca.

Peto poglavlje – *Ukidanje suvereniteta Srbije na Kosovu i Metohiji (1964–1969)*, podeljeno je na osam potpoglavlja u kojima autor istražuje dalekosežan uticaj Četvrte plenarne sednice CK SKJ, tzv. Brionskog plenuma iz 1966. na budući status APKM. Obračun J. Broza Tita sa A. Rankovićem i Upravom državne bezbednosti (UDBA) otvorio je politički proces slabljenja SR Srbije i dalje razgradnje SFR Jugoslavije, dok je u APKM podstakao nacionalističku kampanju albanskih komunista koji su eksploatisali tezu o *deformaciji Udbe* kako bi u potpunosti ostvarili kontrolu nad APKM, potisnuli kadrove nealbanskih nacionalnosti i pozicionirali se u kampanji za promenu državnog uređenja SFRJ i SRS. U takvim okolnostima, autor ukazuje da su tokom 1967. otvorena mnoga pitanja: jezičko pitanje, kako bi albanski jezik postao suštinski ravnopravan u SFRJ, a dominantan u APKM; pitanje upotrebe zastave albanske nacionalne manjine koja je insistirala da ona bude istovetna zastavi NR Albanije; pitanje promene ustavnog položaja pokrajina u SRS koje je za cilj imalo da APKM preraste u novu jugoslovensku *Republiku Kosovo*, a što je političko-partijsko rukovodstvo SRS u početku odbijalo; i pitanje pokušaja približavanja i saradnje Prištine i Tirane, a koje je bilo opterećeno pojavama iredentizma i antijugoslovenskim delovanjem NR Albanije. Autor skreće pažnju da su pojedini srpski komunisti uvideli netačnost i dalekosežnu štetnost plasiranja neutemeljenih teza o ugroženosti i obespravljenosti Albanaca u SFRJ i SRS, navodeći primer književnika Dobrice Ćosića koji se navedenom suprotstavio na Četrnaestoj sednici CK SKS 1968, ali i detaljno opisao držanje niza srpskih kadrova koji su podržavali proalbansku politiku ili ostajali neutralni kako ne bi došli u sukob sa J. Brozom Titom koji je, kako arhivska istraživanja otkrivaju, donosio odluke u interesu jugoslovenskih Albanaca. Kako je u svrhu ekonomske pomoći razvoja APKM delovao Fond federacije za kreditiranje privrednog razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i krajeva i finansijsku pomoć upućivala i SR Srbija, autor pruža pregled širokih finansijskih ulaganja u APKM, dok sa druge strane ukazuje na pojačane pritiske koje su Albanci vršili na Srbe da budu otpušteni sa radnih mesta i da se iseljavaju iz Pokrajine i daje migraciona salda za period 1961–1971. Pored toga, autor detaljno obrađuje iredentističke demonstracije Albanaca u APKM 1968, ustavne promene u SFRJ i

SRS i donošenje Ustavnog zakona Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo (SAPK) 1969, kojim je Pokrajina promenila naziv, ojačala autonomnost, stekla nadležnosti u sferi međunarodnih odnosa i narodne odbrane, a što je učinjeno bez adekvatne javne diskusije i vođenja računa o interesima srpskog naroda.

Treba dodati da se na početku monografije nalazi *Predgovor*, a na kraju *Zaključak* na srpskom i engleskom jeziku, uz prateći popis skraćena, pregled korišćenih izvora i literature i indeks imena. Monografija se odlikuje preglednošću, originalnim zaključcima i sposobnošću autora da narativ o Kosovu i Metohiji jasno sagledava kako iz svetske i jugoslovenske perspektive, tako i iz specifične prizme lokalnih srpsko-albanskih odnosa čineći na taj način značajan iskorak u odnosu na postojeća naučna dela korpusa istoriografije o Kosovu i Metohiji u 20. veku.

Miomir Gatalović

Jirgen Osterhamel, *PREOBRAŽAJ SVETA*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2022, 1165.

Pisanje istorije sveta ima dugu istoriografsku tradiciju. Generacije naučnika pokušavaju na različite načine da predstavljaju razvoj celokupnog čovečanstva u prošlosti. Postoje brojni pristupi pisanju o ovoj oblasti, koja je poslednjih decenija doživela pravi uspon i tematski preobražaj usled procesa globalizacije. Jedan od tih pristupa oslanja se na staru praksu pisanja uporednih hronologija koje često ne povezuju događaje u uzročno-posledičnom nizu. Drugi način teži da se fokusira na političke procese uviđajući da svet ima mnoge kanale povezanosti od vremena velikih geografskih otkrića do danas. Treći princip se oslanja na kombinovanje različitih teorijskih modela (od teorija modernizacije, dekolonijalnih studija, dekonstrukcije „velikih pripovesti“ itd.) i istoriografskog tumačenja nepreglednog izvornog materijala na svim jezicima sveta. Brojna su otvorena pitanja u studijama globalne istorije: koja je mera odnosa u tumačenju prošlosti Zapada (dakle Zapadne Evrope i Severne Amerike sa Australijom i Novim Zelandom) i ostalog dela sveta poželjna, koje su to teme koje bi trebalo da su zajedničke svetskoj istoriji, kreće li se istorija sveta linearno, kao u starim opštim istorijama ka krajnjem „eshatonu“ (dolasku Božijem, demokratiji, komunizmu, modernosti